

SOUDNÍ DVŮR EVROPSKÝCH SPOLEČENSTVÍ:

KOMISE PROTI ŠPANĚLSKU – K PORUŠENÍ SMLOUVY MŮŽE DOJÍT TAKÉ JEDINÝM ROZHODNUTÍM NEJVYŠŠÍHO SOUDU

Rozsudek Soudního dvora Evropské unie ze dne 12. listopadu 2009 ve věci C-154/08, *Komise proti Španělsku*, zatím nepublikováno, přístupné na internetových stránkách Soudního dvora.

Porušení práva EU ze strany členského státu může být v řízení podle článku 258 SFEU [bývalého článku 226 SES] shledáno z důvodu činnosti či nečinnosti jakéhokoliv orgánu členského státu, tedy i instituce, která je ústavně nezávislá. Porušení práva EU tak může vyplynout i z jediného rozhodnutí nejvyššího soudu členského státu.

Relevantní ustanovení:

- Čl. 267 TFEU;
- Čl. 258 TFEU;
- Čl. 2 a 4 Šesté směrnice Rady ze dne 17. května 1977 o harmonizaci právních předpisů členských států týkajících se daní z obratu – Společný systém daně z přidané hodnoty: jednotný základ daně, O. J. L 145/1 ze dne 13.6.1977, v češtině ZV Úř. věst, kap. 9, sv. 1, s. 23.

Související rozhodnutí:

- Rozsudek ze dne 26. března 1987, *Komise Evropských společenství proti Nizozemskému království*, 235/85, Rec., s. 1471;
- Rozsudek ze dne 25. července 1991, *Ayuntamiento de Sevilla proti Recaudadores de Tributos de las Zonas primera y segunda*, C-202/90, Rec., s. I-4247;
- Rozsudek ze dne 9. prosince 2003, *Komise proti Itálii*, C-129/00, Rec., I-14637;
- Usnesení ze dne 21. května 2008, *Karol Mihal proti Daňový úrad Košice V.*, C-456/07, Sb. rozh., s. I-79;
- Rozsudek ze dne 16. září 2008, *Commissioners of Her Majesty's Revenue & Customs proti Isle of Wight Council a další*, C-288/07, Sb. rozh., s. I-7203.

K věci: Ve věci *Komise proti Španělsku* došlo k odsouzení Španělského království za to, že nepodrobilo dani z připadané hodnoty některé činnosti „*registradores de la propiedad*“. Tím Španělsko porušilo své povinnosti plynoucí z čl. 2 a čl. 4 Šesté směrnice o DPH a toto porušení bylo konstatováno v rámci řízení o porušení Smlouvy podle článku 258 SFEU [bývalý článek 226 SES]. Pokud si čtenář podobné sdělení přečte, tak maximálně zívne. Technické spory typu, které činnosti podléhají DPH a které nikoliv, nepatří k těm, které by zajímaly širší okruh lidí s výjimkou několika daňových specialistů.

Na první pohled pouze technický spor však má ještě další roviny, a to rovinu procesní a institucionální. Ve věci *Komise proti Španělsku* byl totiž poprvé v historii práva EU odsouzen členský stát pro porušení práva EU, které bylo přičitatelné pouze a výlučně jednomu jedinému rozsudku nejvyššího soudu daného členského státu.

„*Registradores de la propiedad*“ [dále jen „registrátoři“] jsou osoby samostatně výdělečně činné, kterým je španělským právem svěřováno provádění některých činností ve veřejném zájmu. Registrátoři předně fungují jako správci veřejného rejstříku nemovitého majetku, tedy jakéhosi katastru nemovitostí. U tohoto typu činnosti nebylo sporu o tom, že podléhá dani z připadané hodnoty. Registrátoři jsou však také některými španělskými autonomními správci

celky [*Comunidad Autónoma*] pověřování, aby v rámci své územní působnosti dále vybírali některé daně a poplatky, především tedy ve vztahu k nemovitostem, které evidují (daň z převodu nemovitosti a daň dědickou). Z takto vybraných daní jim příslušel procentní podíl, jakýsi podíl „na zisku“. Právě o tomto druhém typu jejich činnosti vznikl spor: zatímco španělský nejvyšší soud byl toho názoru, že registrátoři jsou při této své činnosti již součástí státní správy a DPH proto nepodléhají, Komise si myslela opak.

Procesní vývoj kauzy na vnitrostátní úrovni byl však o poznání složitější. Španělská daňová správa totiž zpočátku registrátory v plné míře za osoby podrobené DPH považovala, tedy i v rámci jejich činnosti výběru daní a poplatků. Tato správní praxe však byla znejistěna rozhodnutím vrchního soudu Kastilie a Leonu [*Tribunal Superior de Justicia de Castilla-León*] ze dne 8. listopadu 2001, ve kterém tento soud konstatoval, že registrátoři nejsou při vybírání daní a poplatků osobami povinnými k DPH.

Španělská daňová správa podala proti rozhodnutí vrchního soudu kasační stížnost k Nejvyššímu soudu [*Tribunal supremo*]. Ten se svým rozsudkem ze dne 12. července 2003 přiklonil k právnímu názoru zastávanému vrchním soudem: registrátoři nejsou při výběru daní osoby povinné k DPH. Jednají totiž jako úředníci a jsou součástí veřejné správy. Jejich rozhodnutí může být předmětem přezkumu před správními soudy. Procentní částky, které z vybraných daní a poplatků dostávají, nejsou odměnou, ale pouze pokrytí jejich (správních) nákladů.

Nejvyšší soud, který je soudem, proti jehož rozhodnutí není přípustný opravný prostředek podle vnitrostátního práva, tedy soudem posledního stupně podle čl. 267 (3) TFEU [bývalý čl. 234 (3) SES], nicméně nepodal v dané věci předběžnou otázku Soudnímu dvoru. Přitom není možné říct, že by se jednalo o právní otázku nespornou: dosavadní správní praxe, daňová správa a i generální advokát [*l'Abogado de Estado*], který je činný v řízení před španělským nejvyšším soudem, zastávali právní názor opačný.

Z rozhodnutí Soudního dvora:¹ Soudní dvůr nejprve konstatoval, že mezi stranami není sporné, že činnost registrátorů coby správců katastru nemovitostí daní z připadané hodnoty podléhá. Spor panuje pouze s ohledem na druhý aspekt jejich činnosti, tedy činnosti registrátorů coby výběřčích daní. Přezkum Soudního dvora se tak soustředil jenom na tento aspekt činnosti registrátorů. V obecné rovině se jednalo o problém rozhraničení veřejné správy a osob samostatně výdělečně činných, které jsou však pověřeny výkonem některých činností, které jsou tradičně vnímány jako výkon veřejné správy (zde vybírání daní a poplatků).

Klíčovou se tak stala, ostatně jako již tradičně v podobných typech sporů, širší definice pojmu „osoba povinná k dani“ v čl. 4 odst. 1 Šesté směrnice. Ta stanoví, že: „*Osobou povinnou k dani se rozumí jakákoliv osoba, která na nějakém místě provádí samostatně některou z hospodářských činností vymezených v odstavci 2, a to bez ohledu na účel nebo výsledky této činnosti.*“ Odstavec 2 vnímá „hospodářskou činnost“ jako „*veškerou činnost producentů, obchodníků a poskytovatelů služeb včetně těžební a zemědělské činnosti a činnosti při výkonu svobodných a jiných obdobných povolání. Za hospodářskou činnost se rovněž považuje využívání hmotného nebo nehmotného majetku za účelem získávání pravidelného příjmu z něj.*“ Konečně čl. 4 odst. 5, první věta směrnice stanoví specifický režim pro veřejnoprávní subjekty při výkonu veřejné správy: „*Státy, kraje, obce a jiné veřejnoprávní subjekty se nepovažují za osoby povinné k dani v souvislosti s činnostmi nebo plněními, při nichž vystupují jako orgány veřejné správy, a to i tehdy, vybírají-li v souvislosti s těmito činnostmi nebo plněními dávky, poplatky, příspěvky či platby.*“

¹ Rozsudek Soudního dvora je přístupný pouze ve španělštině a francouzštině. Překlady v tomto textu uvedené jsou překlady autora.

Vztah mezi výše uvedenými ustanoveními vnímal Soudní dvůr následovně: „Aby bylo možné zjistit, zda vskutku došlo k porušení čl. 2 a čl. 4 odst. 1 a odst. 2 Šesté směrnice, jak tvrdí Komise, je zapotřebí přezkoumat, za prvé, zda služby zajišťované registrátory coby výběřčími pro autonomní celky jsou hospodářskou činností ve smyslu čl. 2 této směrnice, za druhé, zda jsou tyto činnosti prováděny samostatně v souladu s čl. 4, odst. 1 a odst. 4 této směrnice a, za třetí, zda se může bez ohledu na to Španělské království dovolat výjimky z povinnosti podrobit DPH stanovené v čl. 4, odst. 5, první věta Šesté směrnice, které se vztahuje na činnosti veřejnoprávních subjektů coby vykonavatelů veřejné správy.“²

Soudní dvůr nejprve konstatoval, že registrátoři coby výběřčí vykonávají *hospodářskou činnost*, neboť trvale a za odměnu poskytují služby. Na této skutečnosti nic nemění to, že služba, kterou poskytují, je výrazně zákonně upravena, stejně jako to, že v některých případech mají povinnost službu poskytnout, tj. nemohou si vybrat, zda daň či poplatek vybrat chtějí či nechtějí. Soudní dvůr zdůraznil, že registrátoři nepobírají pevnou mzdu od státu, ale jsou odměňováni v závislosti na výši vybraných daní a poplatků. Jejich odměna je tak ekonomicky motivována a neomezuje se pouze na pokrytí nákladů skutečně vynaložených k vybrání daní, ale zahrnuje také odměnu registrátora.

Jako podpůrný argument Soudní dvůr také konstatoval, že registrátoři podávají daňové přiznání jako osoby samostatně výdělečně činné s ohledem na veškerou svoji aktivitu, tedy jak činnost vedení katastru, tak výběřčích. V rámci daňových přiznání registrátorů se od sebe tyto jednotlivé činnosti neodlišují. Kdyby tedy byl v tomto ohledu akceptován argument Španělského království, tedy že registrátoři coby výběřčí jsou státními úředníky, pak, jak poznamenala Komise, by se bezpochyby jednalo o jediné španělské státní úředníky, kteří podávají pro příjmy generované při výkonu státní správy vlastní daňové přiznání.³

Soudní dvůr došel dále k závěru, že výkon činnosti registrátora coby výběřčího je prováděn *samostatně*. Mezi veřejnou správou v podobě autonomních celků a registrátory není žádný vztah nadřízenosti/podřízenosti. Registrátor si svoji práci organizuje, v rámci zákonných ustanovení týkajících se výkonu své profese, samostatně. Nabírá si personál a organizuje jeho práci. Výdělek a komerční úspěšnost registrátora jsou dále odvislé od jeho aktivity, přesněji od částek, jaké vybere.

Na tomto závěru Soudního dvora nic nezměnily ani jednotlivé skutkové okolnosti, které poukazovaly na funkční propojení mezi registrátory a veřejnou správou, a na které poukazovalo Španělské království: registrátoři sdílejí s orgány veřejné správy společnou online databázi; orgány veřejné moci mohou registrátorům stanovit minimální počet zaměstnanců, stejně jako jejich vyžadovanou kvalifikaci; registrátoři podléhají disciplinární pravomoci autonomních celků. Tyto okolnosti jsou dle Soudního dvora dány zvláštními požadavky veřejnoprávní regulace svobodných povolání, nedosahují však intenzity, kdy by bylo možné konstatovat, že registrátoři jsou součástí španělské státní správy.⁴

Soudní dvůr konečně odmítl i španělské argumenty vycházející z čl. 4 odst. 5 věty první směrnice. „Za třetí, Španělské království tvrdí, že registrátoři coby výběřčí, i za předpokladu, že vykonávají *hospodářskou činnost* ve smyslu čl. 4 odst. 1 a odst. 2 Šesté směrnice, by neměli být považováni za osoby povinné k dani na základě odstavce 5, první věty stejného článku, neboť jsou veřejnoprávními subjekty, za které by také měli být uznáni.“⁵

² Bod 86 rozsudku.

³ Shrnutí argumentace Soudního dvora v bodech 87 – 99 rozsudku.

⁴ Shrnutí bodů 100 – 109.

⁵ Bod 110.

„V tomto ohledu je vhodné připomenout, že čl. 4 odst. 5, první věta Šesté směrnice, nepovažuje za osoby povinné k dani pouze veřejnoprávní subjekty a to navíc pouze s ohledem na plnění nebo činnosti, při nichž vystupují jako nositelé veřejné správy [...].

Jak plyne z judikatury Soudního dvora, toto ustanovení musí být vykládáno způsobem, aby bylo co nejméně ohroženo naplnění obecného pravidla, které je stanoveno v čl. 2, odst. 1 a v čl. 4, odst. 1 a odst. 2 Šesté směrnice, podle kterého je každá hospodářská činnost v zásadě podrobena dani z přidané hodnoty [...].

Aby bylo možné aplikovat pravidlo nezdanění čl. 4 odst. 5, první věty Šesté směrnice, je zapotřebí splnit obě dvě podmínky tam stanovené zároveň, tedy jak charakteristiku veřejnoprávního subjektu, tak výkon veřejné správy [...].“⁶

S ohledem na výše uvedené závěry týkající se hospodářské činnosti registrátorů a jejich samostatnosti již asi není překvapivé, že po posouzení skutkových okolností Soudní dvůr dovedl, že ani jedna z těchto dvou podmínek není v případě registrátorů činných coby výběřčí dána.

Samotná otázka porušení evropského práva ze strany členského státu v důsledku rozhodnutí nejvyššího soudu byla vypořádána velice stručně.⁷ Soudní dvůr vlastně pouze s odkazem na předchozí rozhodnutí ve věci C-129/00, *Komise proti Itálii*,⁸ konstatoval, že „pochybení členského stát může být v rámci řízení podle čl. 226 SES shledáno ve vztahu ke kterémukoliv orgánu tohoto státu, jehož činnosti či nečinnosti byly původem pochybení, a to i ve vztahu k ústavně nezávislé instituci“.⁹ Následně uzavřel, že Španělské království vynětím registrátorů coby výběřčích ze systému DPH porušilo povinnosti pro něj plynoucí z práva EU, konkrétně tedy ustanovení Šesté směrnice.

Komentář: Rozsudek Soudního dvora je v mnoha ohledech pozoruhodný. Předně byl vydán v podstatě „potají“. Jedná se o rozsudek běžného, pětičlenného senátu, který byl vydán bez stanoviska generálního advokáta a byl a bude k dispozici pouze v jazyce řízení, tedy ve španělštině, a ve francouzštině. Tímto postupem Soudní dvůr vyřizuje běžnou agendu, ve které nejsou vznášeny žádné nové či sporné právní otázky.¹⁰

Nahlíženo poněkud formálněji, rozsudek ve věci *Komise proti Španělsku* skutečně žádné nové „právní“ otázky nevznáší. O to zásadnější dopad má ale v rovině faktické: Soudní dvůr vůbec poprvé ve své historii¹¹ odsoudil členský stát pro porušení Smlouvy, které bylo přičitatelné pouze a výlučně jednomu jedinému rozsudku soudu posledního stupně daného členského státu, který nesprávně vyložil právo EU a nepoložil přitom předběžnou otázku Soudnímu dvoru, byť tak podle všeho učinit měl. Byť tedy v předchozích rozhodnutích, především tedy v již zmiňované věci *Komise proti Itálii*,¹² Soudní dvůr takovou možnost v obecné rovině připustil, prozatímní odsuzující rozsudky vždy směřovaly proti pochybení moci výkoné či zákonodárné. I v případech, kdy bylo jasné, že na vině je nesprávná judikatura soudní, jako právě ve věci

⁶ Tamtéž, body 111 – 113, vnitřní odkazy vypuštěny.

⁷ Body 124 – 126.

⁸ Rozsudek ze dne 9. prosince 2003, Rec. I-14637.

⁹ Bod 125.

¹⁰ Statut Soudního dvora EU v čl. 20 jako podmínku pro upuštění od stanoviska generálního advokáta stanoví, že „Má-li Soudní dvůr za to, že věc neobsahuje žádnou novou právní otázku, může po vyslechnutí generálního advokáta rozhodnout, že věc bude projednána bez stanoviska generálního advokáta.“

¹¹ Pro rozbor starší judikatury a tradiční postoj Komise, viz Bobek, M. Porušení povinnosti zahájit řízení o předběžné otázce podle článku 234 (3) SES. Praha: C.H. Beck, 2004, str. 91 an.

¹² Cit. výše, pozn. č. 8.

Komise proti Itálii, Soudní dvůr svůj odsuzující rozsudek formuloval v tom smyslu, že pochybení bylo přičitatelné legislativě daného členského státu, neboť opomněla novelizovat odpovídající právní předpisy tak, aby k dalšímu porušování práva EU již nemohlo docházet.¹³

Pochybení španělského nejvyššího soudu v původní kauze poskytlo jak Komisi, tak Soudnímu dvoru ideální „podvozek“ pro faktické rozšíření řízení o porušení Smlouvy i na jednorázová pochybení vrcholných soudů. Jak již bylo zmíněno, španělská daňová správa totiž před rozhodnutím nejvyššího soudu činnost registrátorů coby výběřčích běžně dani z přidané hodnoty podrobovala. Bylo to až rozhodnutí nejvyššího soudu, které tuto praxi změnilo. Rozhodnutí to bylo navíc názorově spíše osamocené, neboť jak daňová správa, tak samotný generální advokát při nejvyšším soudu se domnívali, že tato činnost registrátorů DPH být podrobena má. Pokud tedy při podobném rozpoložení vnitrostátní soud posledního stupně nepředloží předběžnou otázku a rozhodne tak, že DPH nepodrobí, čímž tedy v konečné fázi zbavuje Evropskou unii jejích vlastních příjmů,¹⁴ reakce Komise na sebe nedá dlouho čekat.

Otázkou spíše technického rázu pak zůstává, co má členský stát v případě, že je proti němu zahájeno řízení o porušení Smlouvy kvůli rozhodnutí vrcholného soudu, vlastně dělat. Moc výkonná, která bude členský stát v řízení zastupovat, sama nemá možnost rozhodnutí vrcholného soudu změnit či zrušit.

Soudní dvůr na tuto otázku výslovně neodpovídá; z požadavku Komise ve správním řízení by však bylo možné usuzovat, že odpovídající reakcí by v daném případě bylo znovu-obnovení stavu před rozhodnutím nejvyššího soudu, tedy opětovné podrobení činnosti registrátorů coby výběřčích dani z přidané hodnoty. Je nejisté, zda by se mělo jednat o obnovení „prospektivní“, které by se již nedotklo nesprávného rozhodnutí vrcholného soudu v konkrétní kauze, či zda by byla také vyžadována revize již pravomocného rozhodnutí nejvyššího soudu ve výchozí věci. První zmiňovaný případ by vyžadoval budoucí nerespektování právního názoru vrcholného soudu, druhý případ pak využití některého z možných mimořádných opravných prostředků, pokud to právní řád daného členského státu připouští.

Není patrné, jak daleko by Komise v dané věci chtěla jít a zda by ji postačovala pouze budoucí náprava, tedy návrat aplikační praxe španělských daňových orgánů do stavu před rozhodnutím nejvyššího soudu, která byla „vykolejena“ rozsudkem nejvyššího soudu, či zda by požadovala také revizi výchozího rozhodnutí. Pokud by k dané věci Komise přistoupila citlivě, pak by ji měla stačit budoucí náprava, tedy obnovení španělské aplikační praxe před rozhodnutím nejvyššího soudu, přičemž dané problematické rozhodnutí by zůstalo být pravomocným, v praxi ale nerespektovaným právním názorem.

K návratu správní praxe k výchozímu modelu by mohlo dojít dvěma způsoby: za prvé, moc výkonná bude urychleně iniciovat změnu odpovídajícího právního rámce, který by jasně popřel právní názor zaujatý vnitrostátním vrcholným soudem. Za druhé, moc výkonná může instruovat daňovou správu či odpovídající jiné správní orgány, že nemají respektovat právní názor nejvyššího soudu, neboť je v rozporu s evropským právem.

Druhý citovaný postup se může na první pohled zdát poněkud extrémní, nicméně pouze na první pohled. Pokud uvážíme, že správní orgány již dnes mohou neaplikovat vnitrostátní právo, pokud

¹³ Tamtéž, bod 41 rozsudku. Blíže k této kauze viz Bobek, M., Komárek, J., Passer, J., Vyhnaní z rajské zahrady neodpovědnosti aneb národní soudy a porušení komunitárního práva. *Soudce*, roč. 2004, č. 9, str. 2 an.

¹⁴ Rozhodnutí Rady ze dne 7. června 2007 o systému vlastních zdrojů Evropských společenství, Úř. Věst. L 163/17 ze dne 23. června 2007.

je v rozporu s právem EU,¹⁵ či že nižší soudy nejsou vázány rozhodnutími soudů vyšších, pokud by jim měly bránit v předložení předběžné otázky Soudnímu dvoru,¹⁶ tak to vlastně až taková novinka není.

Dvě poslední poznámky s ohledem na české (a slovenské) právo. Za prvé, *Komise proti Španělsku* potvrzuje přístup Soudního dvora k liberálním coby osobám podrobeným DPH. I když se tyto profese budou v některých aspektech podílet na výkonu veřejné moci, do systému DPH zahrnuty být mají; to ostatně Soudní dvůr nedávno potvrdil také s ohledem na činnost exekutorů na Slovensku.¹⁷

Za druhé, *Komise proti Španělsku* poskytuje další nástroj kontroly činnosti vnitrostátních soudů posledního stupně. Jedná se o nástroj, který není k dispozici fyzickým či právnickým osobám¹⁸ a je časově značně opožděný. Nicméně spolu s možností ústavní stížnosti proti nepředložení předběžné otázky soudem posledního stupně,¹⁹ stejně jako s prozatím spíše hypotetickou možností žaloby o náhradu škody²⁰ tvoří další kontrolní mechanismus vůči soudům posledního stupně, v českém kontextu tady především obou nejvyšším soudům.

Michal Bobek, Fiesole

¹⁵ Viz např. rozsudek Soudního dvora ze dne 9. září 2003, *Consorzio Industrie Fiammiferi (CIF) proti Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato*, C-198/01, Rec., s. I-8055, bod 49 nebo rozsudek ze dne 22. června 1989, *Fratelli Costanzo SpA proti Comune di Milano*, 103/88, Rec., s. 1839, bod 31. Blíže viz Bobek, M., *Thou Shalt Have Two Masters; The Application of European Law by Administrative Authorities in the New Member States*. 1 (1) *Review of European Administrative Law* 51 – 63 (2008).

¹⁶ Rozsudek ze dne 16. prosince 2008 ve věci *Cartesio Oktató és Szolgáltató bt*, zatím nepublikováno. Anotace v *Soudních rozhledech*, roč. 2009, č. 9, s. 351 - 357.

¹⁷ Srov. usnesení ze dne 21. května 2008, *Karol Mihal proti Daňový úrad Košice V.*, C-456/07, Sb. rozh., s. I-79. V dané věci Soudní dvůr již tuto otázku dokonce považoval za tak jasnou, že věc vyřídil odůvodněným usnesením. Klíčová pasáž (bod 25) usnesení pak zní: „Činnost vykonávaná jednotlivcem, jakou je činnost soudního exekutora, není osvobozená od daně z přidané hodnoty z toho pouhého důvodu, že se skládá z uskutečňování úkonů, patřících do pravomoci orgánů veřejné moci. Rovněž za předpokladu, že soudní exekutor takové úkony při výkonu své funkce uskutečňuje, nevykonává podle právní úpravy, dotčené v hlavním řízení, svou činnost v postavení orgánu řídicího se veřejným právem, když není součástí organizace veřejné správy, ale ve formě nezávislé hospodářské činnosti, uskutečňované v rámci svobodného povolání, a tedy se na něj nemůže vztahovat osvobození stanovené v článku 4 odst. 5 prvním pododstavci šesté směrnice Rady 77/388/EHS ze dne 17. května 1977 o harmonizaci právních předpisů členských států týkajících se daní z obrátu – Společném systému daně z přidané hodnoty: jednotném základu daně.“

¹⁸ Komise má plně (správně) uvážení, zda řízení o porušení Smlouvy zahájí či nikoliv. V detailech viz Bobek, cit. výše, pozn. č. 11, str. 91 an.

¹⁹ V ČR nález Ústavního soudu ze dne 8. ledna 2009, II. ÚS 1009/08, přístupné na <http://nalus.usoud.cz>, v SR usnesení Ústavného soudu ze dne 3. července 2008, IV. ÚS 206/08, přístupné na www.concourt.sk.

²⁰ Pro rozbor problémů souvisejících s praktickým provedením tohoto typu odpovědnosti, viz Bobek, M., *Odpovědnost za škodu vzniklou porušením práva Evropských společenství*. Mimořádná příloha *Právních rozhledů*, roč. 2008. č. 12, str. 1 – 20, na str. 19.